

**ԳՈՒԱԿ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՈՐԱԿԻ
ԲԱՐՁՐԱՅՄԱՆ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՇՈՒԿԱՅԻ ՀԵՏ ԿԱՊԻ ԱՄՐԱՊՆԴՄԱՆ
ԳՈՐԾԻՔ ՀՀ-ՈՒՄ**

ՄԵՐԻ ԳՈՐԳԻՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
կրթության կառավարման մագիստրանտ,
Մարտունու Մ.Մելիք-Շահումյանցի անվան N 1 դպրոցի ուսուցչուհի
meri.gorgiyan@edu.isec.am

ՄԻԼԵՆԱ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
կրթության կառավարման մագիստրանտ
Նոր Կյուրիի միջնակարգ դպրոցի ուսուցչուհի
poghosyanmilena2019-8@aspu.am

ԱՏՈՄ ՄԻՒԹԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ դեկան, գիտ. թեկնածու, դոցենտ
atom.mkhitaryan@isec.am

DOI: 10.54503/978-9939-481-23-4-167

Համառոտագիր

Սույն հոդվածը նվիրված է դուալ կրթության համակարգի ուսումնասիրությանը՝ որպես կրթության որակի բարձրացման և կրթություն-աշխատաշուկա կապի ամրապնդման արդյունավետ գործիք Հայաստանի Հանրապետությունում: Հետազոտության շրջանակում ներկայացվում են դուալ կրթության տեսական և մեթոդական հիմքերը, վերլուծվում է դրա էությունը, կառուցվածքը և հիմնական սկզբունքները: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում միջազգային փորձին, մասնավորապես՝ Գերմանիայի դուալ կրթության մոդելին, որը դիտարկվում է որպես արդյունավետ և կայացած համակարգ:

Հոդվածում կատարվում է Հայաստանի ներկայիս իրավիճակի վերլուծություն, որի արդյունքում բացահայտվում է կրթության և աշխատաշուկայի միջև առկա անհամապատասխանությունը, հատկապես գործնական հմտությունների ձևավորման ոլորտում: Ներկայացվում են նաև ՀՀ-ում դուալ կրթության տարրերի կիրառման փորձերը և երիտասարդների զբաղվածության հիմնախնդիրները:

Հետազոտության շրջանակում իրականացված հարցման արդյունքները ցույց են տալիս, որ, չնայած կրթության ընդհանուր համապատասխանությանը աշխատաշուկայի պահանջներին, առկա է գործնական պատրաստվածության պակաս: Մինչույն ժամանակ հարցման մասնակիցների մեծամասնությունը դուալ կրթությունը գնահատում է որպես արդյունավետ մեխանիզմ՝ մասնագիտական հմտությունների զարգացման, աշխատաշուկա մուտքի դյուրացման և կրթության արդյունավետության բարձրացման տեսանկյունից:

Աշխատանքում առաջարկվում են դուալ կրթության համակարգի

ներդրման և զարգացման հիմնական ուղղությունները Հայաստանում, ներառյալ՝ օրենսդրական դաշտի բարեփոխումը, կրթական հաստատությունների և գործատուների համագործակցության խորացումը, ֆինանսական խթանների կիրառումը, ուսումնական ծրագրերի գործնական բաղադրիչի ընդլայնումը և մենթորության համակարգի զարգացումը:

Եզրակացվում է, որ դուալ կրթության համակարգի համապարփակ ներդրումը կարող է էապես նպաստել կրթության որակի բարձրացմանը, երիտասարդների զբաղվածության աճին և աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխան մասնագետների պատրաստմանը:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ դուալ կրթություն, կրթության որակ, աշխատաշուկա, մասնագիտական կրթություն, գործնական հմտություններ, երիտասարդների զբաղվածություն, կրթություն–աշխատաշուկա կապ, Գերմանիայի փորձ, կրթական բարեփոխումներ

DUAL EDUCATION AS A TOOL FOR IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION AND STRENGTHENING THE LINK WITH THE LABOR MARKET IN THE RA

MERI GORGIYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
International Scientific–Educational Centre
Department of Education Management, MA student
Teacher at Martuni M. Melik-Shahumyants School No. 1
meri.gorgiyan@edu.isec.am

MILENA POGHOSYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
International Scientific–Educational Centre
Department of Education Management, MA student
Teacher at Nor Kyurin Secondary School
poghosyanmilena2019-8@aspu.am

ATOM MKHITARYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
Dean at the International Scientific–Educational Centre
PhD in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor
atom.mkhitaryan@isec.am

Abstract

This article is devoted to the study of the dual education system as an effective tool for improving the quality of education and strengthening the link between education and the labor market in the Republic of Armenia. The research presents the theoretical and methodological foundations of dual education, analyzing its essence, structure, and key principles. Particular attention is given to international

experience, especially the German dual education model, which is considered an effective and well-established system.

The article analyzes the current situation in Armenia, revealing the mismatch between education and labor market demands, particularly in terms of practical skills development. It also presents existing practices of implementing elements of dual education in Armenia, as well as the challenges related to youth employment.

The results of the conducted survey indicate that, despite the general alignment of education with labor market requirements, there is a lack of practical preparedness. At the same time, the majority of respondents consider dual education an effective mechanism for developing professional skills, facilitating entry into the labor market, and improving the overall effectiveness of education.

The paper proposes key directions for the implementation and development of dual education in Armenia, including legal reforms, strengthening cooperation between educational institutions and employers, introducing financial incentives, expanding the practical component of curricula, and developing a mentoring system.

It is concluded that the comprehensive implementation of the dual education system can significantly contribute to improving the quality of education, increasing youth employment, and preparing specialists who meet labor market demands.

Keywords and phrases: Dual education, quality of education, labor market, vocational education, practical skills, youth employment, education-labor market linkage, German experience, educational reforms

ДВОЙНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И УКРЕПЛЕНИЯ СВЯЗИ С РЫНКОМ ТРУДА В РА

МЕРИ ГОРГИЯН

Магистрант по специальности «Управление образованием»
Международного научно-образовательного центра НАН РА,
Преподаватель в школе им. Мартуни М. Мелик-Шахумянца № 1
meri.gorgiyan@edu.isec.am

МИЛЕНА ПОГОСЯН

Магистрант по специальности «Управление образованием»
Международного научно-образовательного центра НАН РА,
Преподаватель в средней школе им. Нор Кюрин
poghosyanmilena2019-8@aspu.am

АТОМ МХИТАРЯН

Декан Института образования, кандидат наук, доцент
atom.mkhitaryan@isec.am

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию дуальной системы образования как эффективного инструмента повышения качества образования и укрепления связи между системой образования и рынком труда в Республике Армения. В работе представлены теоретические и методологические основы дуального образования, раскрываются его сущность, структура и основные принципы. Особое внимание уделяется международному опыту, в частности немецкой модели дуального образования, которая рассматривается как эффективная и устоявшаяся система.

В статье проводится анализ текущей ситуации в Армении, в результате которого выявляется несоответствие между системой образования и требованиями рынка труда, особенно в части формирования практических навыков. Также рассматриваются существующие попытки внедрения элементов дуального образования в Армении и проблемы занятости молодежи.

Результаты проведенного опроса показывают, что, несмотря на общее соответствие образования требованиям рынка труда, наблюдается недостаток практической подготовки. В то же время большинство респондентов рассматривают дуальное образование как эффективный механизм развития профессиональных навыков, облегчения перехода на рынок труда и повышения эффективности образования.

В работе предлагаются основные направления внедрения и развития дуального образования в Армении, включая реформирование законодательной базы, углубление сотрудничества между образовательными учреждениями и работодателями, внедрение финансовых стимулов, расширение практической составляющей учебных программ и развитие системы наставничества.

Сделан вывод о том, что комплексное внедрение дуальной системы образования может существенно способствовать повышению качества образования, росту занятости молодежи и подготовке специалистов, соответствующих требованиям рынка труда.

Ключевые слова и фразы: дуальное образование, качество образования, рынок труда, профессиональное образование, практические навыки, занятость молодежи, связь образования и рынка труда, немецкий опыт, образовательные реформы.

Ներածություն

Ժամանակակից աշխարհում կրթական համակարգերը կանգնած են լուրջ վերափոխումների առաջ, որոնք պայմանավորված են տեխնոլոգիական արագ զարգացումներով, տնտեսության կառուցվածքային փոփոխություններով և աշխատաշուկայի նոր պահանջներով: Այս պայմաններում առաջնային խնդիր է դառնում այնպիսի մասնագետների պատրաստումը, որոնք ոչ միայն տիրապետում են տեսական գիտելիքների, այլև ունեն գործնական հմտություններ, կարող են արագ հարմարվել փոփոխվող միջավայրին և արդյունավետորեն իրականացնել իրենց մասնագիտական գործունեությունը:

Վերջին տարիներին առավել ակնհայտ է դարձել կրթության և աշխատաշուկայի միջև առկա անհամապատասխանությունը: Գործատուները հաճախ նշում են, որ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների շրջանավարտները բավարար չափով պատրաստ չեն աշխատանքային պայմաններում գործելուն: Սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ կրթական համակարգում գերակշռում է տեսական ուսուցումը, իսկ գործնական հմտությունների ձևավորմանը տրվող ուշադրությունը սահմանափակ է: Արդյունքում երիտասարդները բախվում են աշխատաշուկա մուտք գործելու դժվարություններին, ինչը նպաստում է հատկապես երիտասարդների գործազրկության բարձր մակարդակին:

Այս խնդրի լուծման արդյունավետ ուղիներից մեկը դուալ կրթության համակարգի ներդրումն է և զարգացումը: Դուալ կրթությունը ենթադրում է ուսուցման այնպիսի կազմակերպում, որի ընթացքում համադրվում են տեսական գիտելիքների փոխանցումը կրթական հաստատությունում և գործնական ուսուցումը աշխատավայրում: Այս մոդելը հնարավորություն է տալիս ուսանողներին դեռևս ուսման ընթացքում ձեռք բերելու աշխատանքային փորձ, ձևավորելու մասնագիտական և սոցիալական հմտություններ և ավելի պատրաստ լինելու աշխատաշուկայի պահանջներին:

Դուալ կրթության համակարգը լայն տարածում ունի զարգացած երկրներում, հատկապես՝ Գերմանիայում, որտեղ այն ապացուցել է իր արդյունավետությունը՝ նպաստելով երիտասարդների զբաղվածության բարձրացմանը և տնտեսության զարգացմանը: Մինևույն ժամանակ, Հայաստանի Հանրապետությունում այս համակարգը դեռևս գտնվում է զարգացման փուլում և լիարժեք չի կիրառվում, ինչի հետևանքով կրթության և աշխատաշուկայի միջև կապը մնում է թույլ:

Հետազոտության խնդիրը դուալ կրթության համակարգի էության, դրա կիրառման միջազգային փորձի բացահայտումն է, դրա ներդրման ու զարգացման հնարավորությունների բացահայտումը՝ Հայաստանի Հանրապետությունում կրթության որակի բարձրացման և աշխատաշուկայի

հետ կապի ամրապնդման նպատակով:

2. Դուալ կրթության տեսական և մեթոդական հիմքերը

Ներկայումս գործարար ոլորտի ներկայացուցիչները բարձրագույն ուսումնական հաստատություններից (բուհ-երից) պահանջում են պատրաստել այնպիսի մասնագետներ, որոնք ունակ են իրենց մասնագիտական գործառույթները կատարել գրագետ և արդյունավետ: Տնտեսությունը պահանջում է բարձր որակավորում ունեցող մասնագետներ, որոնք կարող են արագ հարմարվել փոփոխվող աշխատաշուկայի պահանջներին, ինչպես նաև պատասխանատվությամբ և արդյունավետությամբ կատարել իրենց մասնագիտական պարտականությունները:

Ժամանակակից կրթությունը բնութագրվում է արդիականացման գործընթացներով, որոնք անդրադարձել են նաև կրթական հաստատությունների և աշխատանքային միջավայրի միջև փոխհարաբերությունների վերափոխմանը: Այս գործընթացը ստացել է «դուալ կրթություն» անվանումը:

Տեխնոլոգիական արդիականացման պայմաններում բարձրագույն կրթություն և մասնագիտական պատրաստվածություն ունեցող մասնագետների դերը՝ որպես զարգացման հիմնական ռեսուրս, շարունակաբար աճում է: Նրանք ժամանակակից տեխնոլոգիաների յուրացման առանցքային գործոնն են, ինչը նպաստում է արտադրանքի որակի բարձրացմանը և դրա մրցունակության ամրապնդմանը համաշխարհային շուկայում: Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները կարևոր դեր ունեն մասնագետների, գիտնականների և հետազոտողների պատրաստման գործում, որոնք կարող են ստեղծել նոր գիտելիք և ձևավորել ազգային նորարարական համակարգեր **[1]**:

Դուալ կրթության համակարգը մասնագետների պատրաստման առավել տարածված և ճանաչված ձևերից է, որը համադրում է տեսական ուսուցումը բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում և գործնական ուսուցումը՝ անմիջապես աշխատավայրում: Դուալ կրթության հայրենիքը համարվում է Գերմանիան, որի փորձը վկայում է նման համագործակցության բարձր արդյունավետության մասին՝ կրթության և աշխատանքի համադրման տեսանկյունից: Սակայն բազմաթիվ երկրներում այս համակարգը դեռևս ամբողջությամբ կարգավորված չէ օրենսդրական մակարդակում և հիմնականում կիրառվում է լրացուցիչ մասնագիտական կրթության շրջանակներում **[2]**:

Մասնագիտական կրթության դեպքում դուալ ուսուցումը արդյունավետ մոդել է, որը համադրում է տեսական գիտելիքների ձեռքբերումը և գործնական հմտությունների ձևավորումը իրական աշխատանքային պայմաններում: Այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս ուսանողներին ստացված գիտելիքները անմիջապես կիրառելու մասնագիտական գործունեության ընթացքում:

Դուալ կրթության կարևոր բաղադրիչներից մեկը կրթական հաստատությունների և գործատուների միջև համագործակցությունն է: Ուսանողները գործնական ուսուցումն անցկացնում են աշխատանքային միջավայրում՝ փորձառու մասնագետների ղեկավարությամբ, ինչը նրանց հնարավորություն է տալիս ձեռք բերելու համապատասխան մասնագիտական փորձ և խորությամբ հասկանալու ընտրված ոլորտի առանձնահատկությունները:

Այսպիսով՝ թեմայի արդիականությունը հիմնավորված է այն հանգամանքով, որ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները կարիք

ունեն բարեփոխման և արդիականացման՝ համաշխարհային կրթական միտումներին համապատասխան: Դուրս կրթության միջազգային փորձի ներդրումը կարող է զգալիորեն բարձրացնել մասնագետների պատրաստման արդյունավետությունը և բացել զարգացման նոր հեռանկարներ **[3]:**

Դուրս կրթությունը կրթական գործընթացի կազմակերպման ձևերից է՝ ուղղված գործնական մասնագիտական կրթությանը: Միաժամանակ կիրառվում են նաև այլ ձևեր, որոնցից են ուսումնական ծրագրի շրջանակում արտադրական պրակտիկայի կազմակերպումը, ինչպես նաև ուսուցումը հատուկ հագեցած աշխատատեղերում՝ կրթական կազմակերպությունների կառուցվածքային ստորաբաժանումներում: Այս ձևերը սովորաբար կիրառվում են համակցված կամ առանձին՝ կախված մասնագիտական ուղղության առանձնահատկություններից **[4]:**

Դուրս կրթությունը ձևավորվում է կրթական հաստատությունների և գործատուների սերտ համագործակցության արդյունքում՝ նպատակ ունենալով ապահովել ապագա մասնագետների մասնագիտական և սոցիալական արդյունավետ ադապտացիան: Այս համակարգում ուսանողը դեռևս ուսման սկզբնական փուլերից ներգրավվում է արտադրական գործընթացում՝ հանդես գալով որպես կազմակերպության աշխատակից և իրականացնելով որոշակի արտադրական գործառնություններ:

Դուրս կրթության համակարգի հիմնարար սկզբունքներից է կրթական հաստատությունների և գործատուների համատեղ և հավասար պատասխանատվությունը մասնագետների պատրաստման որակի ապահովման հարցում: Այս համակարգը միաժամանակ ծառայում է բոլոր կողմերի շահերին:

Տնտեսության կայուն զարգացման համար կարևոր է երիտասարդ և բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների ներգրավումը: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է ուսանողներին դեռևս ուսման ընթացքում ինտեգրել աշխատանքային գործընթացին: Դուրս կրթության համակարգի կիրառման փորձը ցույց է տալիս մի շարք առավելություններ՝ համեմատած ավանդական կրթական համակարգի հետ:

Դուրս կրթության հիմնական առանձնահատկություններից են կրթական հաստատությունների և գործատուների համագործակցությունը, ուսումնական ծրագրերի համապատասխանեցումը աշխատաշուկայի պահանջներին, գործատուների ակտիվ մասնակցությունը ուսուցման գործընթացին, ինչպես նաև ուսանողների կողմից աշխատանքային փորձի ձեռքբերումը:

Դուրս կրթությամբ սովորող ուսանողները իրենց ուսման որոշակի մասն անցկացնում են անմիջապես աշխատավայրում՝ ստանալով գործնական փորձ, հետևելով մասնագետների աշխատանքին և կատարելով իրենց մասնագիտությանը համապատասխան առաջադրանքներ: Սա հնարավորություն է տալիս նրանց ծանոթանալու իրական աշխատանքային պայմաններին և ձևավորելու անհրաժեշտ մասնագիտական հմտություններ:

Որոշ դեպքերում դուրս կրթության համակարգում սովորող ուսանողները կարող են վարձատրվել իրենց աշխատավայրում իրականացվող աշխատանքի համար: Սա խթանում է լինել ավելի պատասխանատու և ավելի մեծ ջանք ներդնել ինչպես ուսման, այնպես էլ աշխատանքի մեջ: Մեծ ուշադրություն է հատկացվում ուսանողների նկատմամբ անհատական մոտեցմանը: Դուրս կրթությունը հնարավորություն է տալիս ուսանողներին զարգացնելու իրենց

մասնագիտական հմտությունները և խորացնելու գիտելիքները կոնկրետ ոլորտում: Դուրս կրթության գործընթացում ուսանողներն ունեն մենթորներ ինչպես կրթական հաստատությունում, այնպես էլ աշխատավայրում: Այս մենթորները ուսանողներին տրամադրում են աջակցություն, խորհրդատվություն և օգնություն նրանց մասնագիտական զարգացման ընթացքում, հետևում են նրանց առաջընթացին և նպաստում հաջողությանը [5]:

Դուրս կրթությունը տեսական և գործնական ուսուցման համադրություն է, որի ընթացքում ուսանողը լսարանում յուրացնում է մասնագիտական գործունեության տեսական հիմքերը, իսկ աշխատավայրում ստանում է գործնական պատրաստվածություն: Այն կրթության կազմակերպման նորարարական ձև է: Աշխատավայրում իրականացվող գործնական ուսուցումը ենթադրում է փոխազդեցություն աշխատանքային կոլեկտիվի հետ՝ մասնագիտական միջավայրում, որտեղ ձևավորվում են սոցիալական կարողություններ և ընդհանուր արդյունքի նկատմամբ պատասխանատվություն [6]:

Հեֆերնանը անդրադարձել է մասնագիտական կրթության մասնագետների պատրաստման սկզբունքներին և մեխանիզմներին: Հետազոտությունը ներառում է ժամանակակից բուհերում մասնագետների պատրաստման մանկավարժական մոտեցումները: Հեղինակը նշում է ժամանակակից մասնագիտական կրթության մոտեցումների էական արդիականացման անհրաժեշտությունը: Աշխատանքում բարձրացվում է տեսական գիտելիքների և դրանց գործնական կիրառման միջև անհամապատասխանության խնդիրը: Ըստ հեղինակի՝ այս խնդիրը ամենաբարդերից մեկն է, որի լուծումը պայմանավորված է ոչ միայն ժամանակի պահանջով, այլև արտադրական ռեսուրսների հրատապ անհրաժեշտությամբ: Այդ իսկ պատճառով առաջարկվում է կիրառել դուրս կրթության սկզբունքները որպես արդյունավետ լուծում:

Հոդգեսը և այլք (2020) ուսումնասիրել են կրթական ծառայությունների որակի բարձրացման խնդիրները, արտադրության մեջ ներգրավված մասնագետների գործունեության մոդելների ձևավորման հարցերը, ինչպես նաև մասնագետների որակավորման բնութագրերի մշակումը: Հեղինակներն առաջարկում են դուրս կրթության շրջանակում ձեռնարկել մի շարք միջոցառումներ՝ ուսանողների պատրաստվածության մակարդակը բարձրացնելու համար: Մենթոր ուսուցիչները պետք է հնարավորություն ունենան դուրս կրթության արդյունավետության բարձրացման համար առաջարկություններ ներկայացնելու, ինչպես նաև անհատականացնելու ուսանողների կրթական գործընթացը:

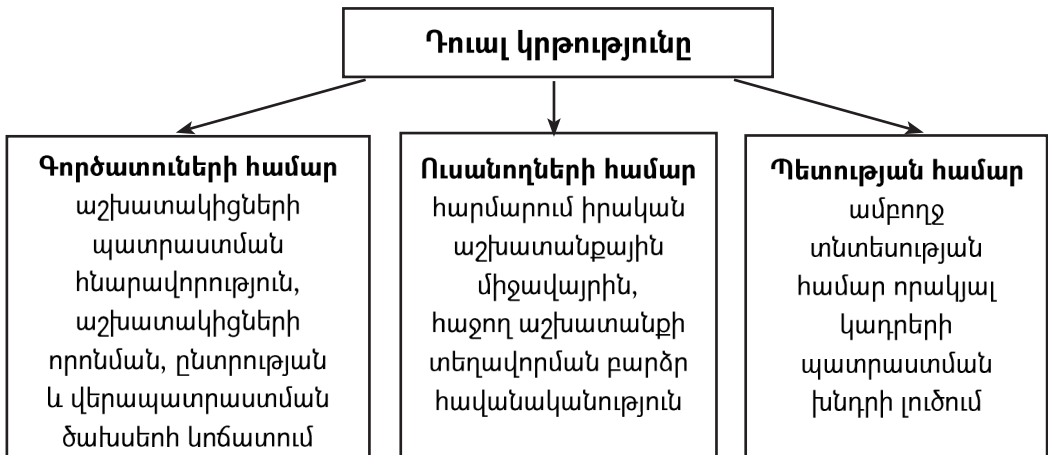
Ըստ Ս. Զինչենկոյի և Ա. Զինչենկոյի (2021) ուսումնասիրության՝ դուրս կրթությունը սոցիալական գործընկերության և սոցիալական փոխգործակցության տեսանկյունից է ներկայացվում, որտեղ հեղինակները վերլուծել են դուրս կրթության համակարգի գործարկման արտասահմանյան փորձը և առաջարկել մեխանիզմներ՝ ժամանակակից բուհերում դրա տարրերի ներդրման համար:

Կրավչենկոյի 2021 թվականի ուսումնասիրությունը նկարագրում է դուրս կրթության համակարգը որպես կրթական գործընթաց, որը համադրում է գործնական ուսուցումը արտադրությունում մասնակի զբաղվածության հետ և ուսուցումը կրթական հաստատությունում: Այսպիսով՝ դուրս կրթական

համակարգը մեխանիզմ է, որը հիմնված է բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների պատրաստման գործընթացում ներգրավված բոլոր կողմերի՝ պետության, գործատուների և հասարակական կազմակերպությունների սերտ համագործակցության վրա:

Մուկոլայիչուկը և Կունորովան բարձրացնում են դուրս կրթության համատեղ ֆինանսավորման հարցը: Հեղինակները նշում են, որ դուրս կրթությունը սոցիալական գործընկերության հարթակ է բիզնեսի և կրթական հաստատությունների միջև՝ պայմանավորված մասնագետների պատրաստման նկատմամբ ընդհանուր հետաքրքրությամբ:

Դուրս կրթությունը ենթադրում է, որ ուսուցման գործնական մասը իրականացվում է անմիջապես աշխատավայրում: Ուսանողների գործնական պատրաստումը տեղի է ունենում աշխատանքային պայմաններում, ինչը զգալիորեն բարձրացնում է ուսուցման արդյունավետությունը և նպաստում նրանց հաջող ներգրավմանը մասնագիտական գործունեության մեջ: Հեղինակները նշում են, որ դուրս կրթության արդյունքների համար պատասխանատվություն են կրում ինչպես կրթական հաստատությունը, այնպես էլ այն կազմակերպությունը, որը տրամադրում է գործնական ուսուցման հնարավորություն:

Գծապատկեր 1. Դուրս կրթության հիմնական օղակները

3. Միջազգային փորձի վերլուծություն (Գերմանիա և այլ երկրներ)

Դուրս կրթության համակարգի զարգացման մակարդակը տարբեր երկրներում զգալիորեն տարբերվում է՝ կախված կրթական քաղաքականությունից, տնտեսության պահանջներից և գործատուների ներգրավվածության աստիճանից: Այս համատեքստում կարևոր է դիտարկել Գերմանիայի և Հայաստանի Հանրապետության փորձը:

Գերմանիան համարվում է դուրս կրթության համակարգի առաջատար երկիրը, որտեղ այն ունի կայացած ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական հիմք: Այս համակարգում ուսանողները համատեղում են ուսուցումը կրթական հաստատությունում և աշխատավայրում՝ ձեռք բերելով ինչպես տեսական գիտելիքներ, այնպես էլ գործնական հմտություններ: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ դուրս կրթության համակարգը Գերմանիայում

երիտասարդների գործազրկության ցածր մակարդակի հիմնական գործոններից է [7]:

Վիճակագրական տվյալների համաձայն՝ Գերմանիայում երիտասարդների գործազրկության մակարդակը զգալիորեն ցածր է եվրոպական միջինից: Օրինակ՝ որոշ տվյալներով այն կազմում է մոտ 5–8%, մինչդեռ Եվրամիության միջին ցուցանիշը մոտ 12–18% է [8]: Սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ դուրս կրթության համակարգը ապահովում է ուսանողների սահուն անցումը կրթությունից դեպի աշխատաշուկա և հնարավորություն է տալիս նրանց դեռևս ուսման ընթացքում ձեռք բերելու աշխատանքային փորձ [9]:

Բացի այդ՝ Գերմանիայում երիտասարդներ մեծ մասը ներգրավվում են դուրս կրթության ծրագրերում, ինչը զգալիորեն բարձրացնում է նրանց աշխատանքի տեղավորման հնարավորությունները [7]: Արդյունքում ձևավորվում են բարձր որակավորում ունեցող մասնագետներ, որոնք անմիջապես համապատասխանում են աշխատաշուկայի պահանջներին:

Գերմանիայում դուրս կրթության համակարգի գործառնական մեխանիզմները

Գերմանիայի դուրս կրթության համակարգը համարվում է աշխարհում ամենակայացած մոդելներից մեկը, որի արդյունավետությունը պայմանավորված է հստակ ձևավորված իրավական, ինստիտուցիոնալ և ֆինանսական կարգավորումներով: Համակարգի հիմքում ընկած է կրթության և աշխատաշուկայի սերտ փոխկապակցումը, որը կարգավորվում է բազմամակարդակ կառավարման և սոցիալական գործընկերության միջոցով:

Իրավական և ինստիտուցիոնալ կարգավորումներ

Գերմանիայում դուրս կրթությունը կարգավորվում է «Մասնագիտական կրթության մասին» դաշնային օրենքով (Berufsbildungsgesetz – BBiG), որը սահմանում է մասնագիտական կրթության կազմակերպման սկզբունքները, մասնակիցների իրավունքներն ու պարտականությունները [10]:

Համակարգի կառավարման մեջ ներգրավված են մի քանի հիմնական դերակատարներ.

- **Դաշնային կառավարություն**, որ սահմանում է ընդհանուր կրթական քաղաքականությունը, հաստատում է մասնագիտությունների ցանկը և կրթական ստանդարտները:

- **Երկրամասեր (Länder)**, որ պատասխանատու են տեսական ուսուցման կազմակերպման համար՝ մասնագիտական դպրոցներում (Berufsschule):

- **Առևտրաարդյունաբերական պալատներ (Industrie- und Handelskammern – IHK)** և **արհեստագործական պալատներ (Handwerkskammern – HWK)**, որ իրականացնում են որակի վերահսկում, գրանցում են ուսուցման պայմանագրերը, կազմակերպում են ավարտական քննությունները և ապահովում համակարգի համապատասխանությունը աշխատաշուկայի պահանջներին [11]: Այս կառավարման մոդելը հիմնված է «սոցիալական գործընկերության» սկզբունքի վրա, որտեղ պետությունը, գործատուները և մասնագիտական միավորումները համատեղ պատասխանատվություն են կրում կրթության որակի համար:

Ձեռնարկությունների պարտավորությունները և խրախուսման մեխանիզմները

Գերմանիայում ձեռնարկությունները դուրս կրթության համակարգի

առանցքային դերակատարներն են: Նրանք պարտավորվում են՝

- ապահովել ուսանողների գործնական ուսուցումը արտադրական միջավայրում,
- նշանակել փորձառու մենթորներ (Ausbilder),
- վճարել ուսանողների աշխատավարձը (Ausbildungsvergütung),
- հետևել հաստատված ուսումնական ծրագրերին և ստանդարտներին: Միաժամանակ, ձեռնարկությունների մասնակցությունը խթանվում է մի շարք տնտեսական և ինստիտուցիոնալ գործոններով, ինչպես՝
- հնարավորություն՝ ձևավորելու իրենց պահանջներին համապատասխան կադրեր,
- աշխատուժի պակասի նվազեցում,
- երկարաժամկետ տնտեսական շահույթ [12]:

Թեև Գերմանիայում ուղղակի հարկային լայն արտոնությունները սահմանափակ են, սակայն համակարգը գործում է այնպես, որ ձեռնարկությունների ներդրումները դիտարկվում են որպես ներդրում մարդկային կապիտալի մեջ, ինչը հետագայում ապահովում է արտադրողականության աճ:

Ուսանողների իրավական կարգավիճակը

Դուրս կրթության համակարգում ուսանողներն ունեն երկակի կարգավիճակ՝

- կրթական հաստատության սովորող,
- ձեռնարկության աշխատող:

Նրանք գործատուի հետ կնքում են պաշտոնական ուսուցման պայմանագիր (Ausbildungsvertrag), ստանում աշխատավարձ և օգտվում սոցիալական ապահովության համակարգից [11]: Այս կարգավիճակը բարձրացնում է ուսանողների պատասխանատվությունը և ապահովում է նրանց սահուն անցումը աշխատաշուկա:

4. Հայաստանում դուրս կրթության ներկա վիճակը և մարտահրավերները

Ի տարբերություն Գերմանիայի՝ Հայաստանի Հանրապետությունում դուրս կրթության համակարգը դեռևս գտնվում է զարգացման փուլում և չունի լայն տարածում: Հայաստանի աշխատաշուկայում առկա է կրթության և աշխատաշուկայի պահանջների միջև անհամապատասխանություն, ինչը հատկապես արտահայտվում է երիտասարդների շրջանում: Օրինակ՝ Հայաստանում երիտասարդների գործազրկության մակարդակը մի քանի անգամ գերազանցում է Գերմանիայի համապատասխան ցուցանիշը:

Այս իրավիճակը պայմանավորված է նրանով, որ Հայաստանի կրթական համակարգում գերակշռում է տեսական ուսուցումը, իսկ գործնական հմտությունների ձևավորումը հաճախ սահմանափակ է: Արդյունքում շրջանավարտները չունեն բավարար աշխատանքային փորձ, ինչը դժվարացնում է նրանց ինտեգրումը աշխատաշուկա և նվազեցնում մրցունակությունը:

5. Գերմանական փորձի տեղայնացման հնարավորությունները Հայաստանում

Համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դուրս կրթության զարգացած համակարգ ունեցող երկրներում, ինչպես՝ Գերմանիայում, արձանագրվում են՝

- երիտասարդների գործազրկության ցածր մակարդակ,
- կրթությունից դեպի աշխատանք անցման ավելի արագ գործընթաց,
- աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխան մասնագետների պատրաստում:

Մինչդեռ ՀՀ-ում դուրս կրթության սահմանափակ կիրառումը հանգեցնում է տեսական գիտելիքների և գործնական հմտությունների միջև խզման, ինչը բացասաբար է անդրադառնում երիտասարդների զբաղվածության վրա:

Գերմանիայի դուրս կրթության մոդելի արդյունավետությունը պայմանավորված է համակարգային մոտեցմամբ, սակայն դրա անմիջական փոխանցումը ՀՀ հնարավոր չէ առանց տեղայնացման:

Օրենսդրական դաշտի բարեփոխում

ՀՀ-ում անհրաժեշտ է կատարել փոփոխություններ «Կրթության մասին» և հարակից օրենքներում՝

- սահմանելու ուսանողի երկակի կարգավիճակը (ուսանող/աշխատող),
- կարգավորելու ուսանող-գործատու պայմանագրային հարաբերությունները,
- ներդնելու դուրս կրթության իրավական հստակ մեխանիզմներ:

Այսպիսի մոտեցումը կհամապատասխանի միջազգային փորձին և կնպաստի համակարգի ինստիտուցիոնալ կայացմանը:

Ինստիտուցիոնալ համագործակցության զարգացում

Գերմանիայում կարևոր դեր ունի գործատուների միությունը, մասնավորապես՝ IHK-ն: Հայաստանի պայմաններում նման գործառույթ կարող են ստանձնել՝

- ՀՀ Առևտրաարդյունաբերական պալատը,
- ՀՀ գործատուների միությունը:

Նրանք կարող են համակարգել կրթական հաստատությունների և գործատուների համագործակցությունը, մասնակցել ուսումնական ծրագրերի մշակմանը և որակի վերահսկմանը:

Ֆինանսական մեխանիզմների ձևավորում

Գերմանիայում մասնագիտական կրթության ֆինանսավորման զգալի մասը իրականացնում են ձեռնարկությունները: Հայաստանում նման մոդելի ներդրման համար անհրաժեշտ է՝

- մշակել հարկային խրախուսման մեխանիզմներ (օրինակ՝ կրթության մեջ ներդրումների դեպքում հարկային արտոնություններ),
- կիրառել համաֆինանսավորման մոդելներ (պետություն-մասնավոր հատված),
- խթանել գործատուների մասնակցությունը կրթական գործընթացին:

Միջազգային փորձը, այդ թվում՝ ԱՄՆ-ում կիրառվող հարկային խթանները, ցույց են տալիս, որ նման մեխանիզմները կարող են էապես բարձրացնել մասնավոր հատվածի ներգրավվածությունը կրթության ոլորտում [13]:

Հայաստանի համատեքստում կիրառելի հիմնական ուղղություններ

ՀՀ-ում դուրս կրթության զարգացման համար նպատակահարմար է՝

- ուժեղացնել կրթության և աշխատաշուկայի կապը,

- ընդլայնել գործնական ուսուցման բաղադրիչը,
- ներդնել մենթորության համակարգ,
- ապահովել պետական քաղաքականության և ռազմավարությունների համահունչ իրականացում:

ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության կողմից իրականացվող մասնագիտական կրթության բարեփոխումները և ՀՀ Ազգային վիճակագրական կոմիտեի տվյալները վկայում են, որ աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխան կրթության զարգացումը հրատապ խնդիր է, որի լուծման համար դուրս կրթությունը կարող է դառնալ արդյունավետ գործիք:

Այսպիսով՝ Գերմանիայի փորձը ցույց է տալիս, որ դուրս կրթության համակարգը կարող է դառնալ արդյունավետ գործիք երիտասարդների գործազրկության նվազեցման և աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխան մասնագետների պատրաստման համար: Այդ փորձի տեղայնացումը և զարգացումը ՀՀ-ում կարող են նպաստել կրթության որակի բարձրացմանը և տնտեսության կայուն զարգացմանը:

6. Դուրս կրթության տարրերի կիրառման փորձը Հայաստանում և երիտասարդների զբաղվածության խնդիրները

6.1. Դուրս կրթության տարրերի կիրառման փորձնական ծրագրերը ՀՀ-ում

Հայաստանի Հանրապետությունում դուրս կրթության ամբողջական համակարգ դեռևս չի ներդրվել, սակայն վերջին տարիներին իրականացվում են ծրագրեր, որոնք ներառում են դրա առանձին տարրերը: Դրանք հիմնականում իրականացվում են մասնագիտական կրթության և ուսուցման (ՄԿՈՒ) ոլորտում՝ պետական և մասնավոր հատվածների համագործակցության շրջանակում:

ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության նախաձեռնությամբ ներդրվել են՝

- գործատուների հետ համագործակցությամբ կազմակերպվող արտադրական պրակտիկաներ,
- ուսումնասիրտադրական կենտրոններ՝ քոլեջների բազայի վրա,
- կրթություն-աշխատաշուկա կապի ամրապնդման ծրագրեր,
- ուսումնական ծրագրերի մշակման գործընթացում գործատուների ներգրավում:

Միջազգային կազմակերպությունների աջակցությամբ (օրինակ՝ Եվրոպական կրթական հիմնադրամ՝ ETF) Հայաստանում փորձարկվել են նաև դուրսի մոտ մոդելներ, որտեղ ուսանողները ուսման ընթացքում ներգրավվում են աշխատանքային միջավայրին **[14]**:

Այնուամենայնիվ, նշված ծրագրերը դեռևս կրում են մասնակի բնույթ և չեն ձևավորում ամբողջական համակարգ՝ իրավական և ֆինանսական հստակ մեխանիզմների բացակայության պատճառով:

6.2. Երիտասարդների գործազրկության և կրթության փոխկապակցվածությունը

Հայաստանում երիտասարդների զբաղվածության խնդիրը շարունակում է մնալ կարևոր սոցիալ-տնտեսական մարտահրավեր: ՀՀ Ազգային վիճակագրական կոմիտեի տվյալների համաձայն՝

- երիտասարդների շրջանում գործազրկության մակարդակը զգալիորեն բարձր է,

- գործազրկությունը առավել բարձր է ցածր կրթական մակարդակ ունեցող անձանց շրջանում,
- կրթությունից աշխատաշուկա անցման գործընթացը հաճախ դժվարանում է գործնական հմտությունների պակասի պատճառով:

Միևնույն ժամանակ միջազգային հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ Հայաստանում երիտասարդների զգալի մասը դասվում է NEET խմբին (Not in Education, Employment, or Training) ինչը նշանակում է, որ նրանք չեն զբաղվում ո՛չ ուսմամբ, ո՛չ աշխատանքի որոնմամբ:

Օրինակ՝ World Bank-ի տվյալներով՝ Հայաստանում 15–29 (կամ մոտավորապես 16–30) տարեկան երիտասարդների մոտավորապես մեկ երրորդը չի աշխատում և չի սովորում **[15]**:

2024 թվականի վերջին արժեքը կազմում է 26.25 %, ինչը 2023 թվականի 26.14 %-ի համեմատ աճ է: Համեմատության համար նշենք, որ համաշխարհային միջին ցուցանիշը կազմում է 15.70 %՝ հիմնվելով 176 երկրների տվյալների վրա: Պատմականորեն՝ 1991–2024 թթ. Հայաստանի միջին ցուցանիշը կազմում է 21.61 %: Նվազագույն արժեքը՝ 1.97 %-ը, գրանցվել է 1991 թ., իսկ առավելագույնը՝ 39.73 %-ը՝ 2009 թվականին:**[16]**:

Այս ցուցանիշը վկայում է կրթության և աշխատաշուկայի միջև առկա անհամապատասխանության մասին և ընդգծում է դուրալ կրթության նման համակարգերի ներդրման անհրաժեշտությունը:

Հետազոտության մեթոդ

Սույն հարցումն իրականացվել է՝ ուսումնասիրելու դուրալ կրթության կիրառման հնարավորությունները Հայաստանի Հանրապետությունում՝ այն դիտարկելով որպես կրթության որակի բարձրացման և կրթություն–աշխատաշուկա փոխկապակցության ամրապնդման արդյունավետ գործիք: Հետազոտության նպատակն է բացահայտել կրթական համակարգի և աշխատաշուկայի միջև առկա կապի առանձնահատկությունները, գնահատել դուրալ կրթության վերաբերյալ տեղեկացվածության և վերաբերմունքի մակարդակը, ինչպես նաև վեր հանել դրա ներդրման հնարավորություններն ու խոչընդոտները:

Հարցման արդյունքների ամբողջական վերլուծություն

Հարցման մասնակիցների մեծ մասը՝ 48,1%-ը, ունի մագիստրոսի կրթական աստիճան և արդեն աշխատում է, ինչը ցույց է տալիս, որ հարցվածները հիմնականում կայացած կամ ձևավորվող մասնագետներ են:

Նրանք նաև նշել են, որ ուսման ընթացքում անցել են մասնագիտական, սակայն չվճարվող պրակտիկա (59,6%), ինչը վկայում է փորձ ձեռք բերելու հնարավորության մասին, բայց նաև ընդգծում է ֆինանսական խոչընդոտների առկայությունը:

Կրթության համապատասխանությունը աշխատաշուկային

Մասնակիցների մեծ մասը (48,1%) կարծում է, որ իրենց կրթությունը համապատասխանում է աշխատաշուկայի պահանջներին: Միևնույն ժամանակ նշվել է, որ ուսման ընթացքում գործատուները ներգրավված են եղել, ինչը դրական ցուցանիշ է կրթություն–աշխատաշուկա կապի տեսանկյունից:

Հարցման արդյունքները ցույց են տալիս, որ մասնակիցներն իրենք իրենց գնահատում են իրենց մասնագիտությամբ աշխատելուն պատրաստ:

Սակայն այստեղ կա կարևոր հակասություն՝ նրանք միաժամանակ նշում են գործնական հմտությունների պակաս, ինչը ցույց է տալիս, որ տեսական գիտելիքը բավարար է, բայց գործնական փորձը՝ ոչ լիարժեք:

Մասնակիցների մեծ մասը (59,6%) ծանոթ է դուրալ կրթությանը, իսկ տեղեկացվածությունը հիմնականում ստացվել է համացանցի միջոցով:

Սակայն ընդհանուր մակարդակը գնահատվել է միջին, ինչը նշանակում է, որ թեման հայտնի է, բայց դեռ խորապես ընկալված չէ:

Դուրալ կրթության ընկալումը

Բոլոր մասնակիցները գրեթե միաձայն նշել են, որ դուրալ կրթությունը կարող է՝ բարձրացնել կրթության որակը ՀՀ-ում, հեշտացնել աշխատանք գտնելը

Ինչու՞ են ընտրում դուրալ կրթությունը (հիմնական պատճառներ)

Մասնակիցների պատասխանները կարելի է խմբավորել հետևյալ գաղափարների շուրջ.

1. Գործնական հմտությունների ձեռքբերում

- «Գործնական հմտություններ ձեռք բերելու հնարավորություն»
- «Իրական աշխատանքային փորձ»
- «Պատրաստ մասնագետ դառնալու հնարավորություն»

Վերջինը ամենահաճախ նշված մոտիվացիան է:

2. Տեսություն + պրակտիկա համադրություն

- «Կարևորը ոչ միայն տեսականն է, այլ նաև գործնականը»
- «Ավելի լավ ես սովորում, երբ գիտես ինչի համար ես սովորում»

Սա ցույց է տալիս ուսուցման արդյունավետության ընկալում:

3. Աշխատանք գտնելու դյուրացում

- «Արագ մտնել աշխատաշուկա»
- «Աշխատանք գտնելը կհեշտանա»

4. Ֆինանսական և հարմարավետության գործոն

- «Ուսման ընթացքում ֆինանսական խնդիրներով չեմ մտահոգվի»
- «Կարելի է համատեղել աշխատանքը և ուսումը»

5. Զարգացում և նոր հնարավորություններ

- «Նոր մասնագիտություն ձեռք բերելու հնարավորություն»
- «Աշխատաշուկան կզարգանա»
- «Ավելի զարգացնող է»

Նշված խնդիրներ և թերություններ

- Որոշ մասնակիցներ չեն կարողացել հստակ կարծիք հայտնել:
- Կան կարծիքներ, որ այն կարող է ոչ լիովին արդյունավետ լինել:
- Տեղեկացվածության մակարդակը բավարար չէ:
- Գործնական հմտությունների պակասը արդեն առկա խնդիր է:

Եզրակացություն

Հարցման արդյունքները ցույց են տալիս, որ կրթությունը ընդհանուր առմամբ համապատասխան է աշխատաշուկային, սակայն կա գործնական հմտությունների պակաս:

Դուալ կրթությունը դիտվում է այդ խնդրի արդյունավետ լուծում, բայց տեղեկացվածությունը դեռ պետք է բարձրացնել: Այսպիսով՝ դուալ կրթության ներդրումը ՀՀ-ում կարող է բարձրացնել կրթության արդյունավետությունը, ապահովել ավելի պատրաստ մասնագետներ և նպաստել երիտասարդների մուտքին աշխատաշուկա:

7. Եզրակացություններ և առաջարկություններ

Հաշվի առնելով Գերմանիայի փորձի վերլուծությունը և Հայաստանի ներկայիս իրավիճակը՝ առաջարկում ենք հետևյալ քայլերը.

1. Իրավական բարեփոխումներ՝

- սահմանել ուսանողի երկակի կարգավիճակը (ուսանող/աշխատող),
- մշակել ուսանող-գործատու պայմանագրերի միասնական ձևաչափեր,
- կատարել փոփոխություններ «Կրթության մասին» և հարակից օրենքներում՝ դուալ կրթության իրավական ամրագրման համար,

2. Ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ՝

- զարգացնել և ակտիվացնել ճյուղային գործատուների միությունը,
- ուժեղացնել նրանց դերը կրթական գործընթացում,

3. Տնտեսական խթաններ՝

- սահմանել հարկային արտոնություններ այն ձեռնարկությունների համար, որոնք մասնակցում են կրթության կազմակերպմանը,
- ներդնել սուբսիդիաներ, հատկապես՝ փոքր և միջին բիզնեսի համար,
- խրախուսել մասնավոր հատվածի ներդրումները մասնագիտական կրթության մեջ,

4. Ուսումնական ծրագրերի վերանայում՝

- բարձրացնել գործնական բաղադրիչի մասնաբաժինը,
- ուսումնական ծրագրերի մշակման գործընթացում ներգրավել գործատուներին,
- կիրառել դուալ կրթության մոդելին բնորոշ մոտեցումներ, որտեղ ուսուցման մեծ մասը իրականացվում է աշխատավայրում (մինչև 70–75%) [12],

5. Մենթորության համակարգի զարգացում՝

- ապահովել մենթորների պատրաստում կրթական հաստատություններում և ձեռնարկություններում,
- ներդնել մենթորների խրախուսման մեխանիզմներ,
- ապահովել ուսանողների համար ուղեկցում ուսման և համատեղ աշխատանքի գործընթացում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Bolli T., Caves K. M., Pusterla F., & Renold U. New Dual Education Program in Serbia. Do Benefits exceed Costs for Participating Companies? CES Studies, 9. 2021. Retrieved from https://www.researchcollection.ethz.ch/bitstream/handle/20.500.11850/477795/1/CESStudie_9_Serbian_CBA_v21.pdf
2. Castro C. N., Carvalho L. C., & Moreira S. B. Distance Education in Higher Education: Modern Applications and Management Courses. Interdisciplinary and Practical Approaches to Managerial Education and Training. 2022. (pp. 25– 45). IGI Global. doi: 10.4018/978-1-7998-8239-8.ch002

3. Flek M. & Ugnich E. Human capital formation of the enterprise: The role and experience of the specialized department of the pillar university. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 79, 2019. pp. 289–291. doi: 10.2991/iscfec-19.2019.81
4. Krymchak L. Yu. The system of dual education as a condition for quality training of competitive professionals for the labor market in Ukraine. *Innovative Pedagogy*, 11(2), 2019. pp. 83–86. Retrieved from. http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/11/part_2/11-2_2019.pdf
5. Pominchuk S. H. Professional orientation in the system of introduction of the dual form of education. *Young Scientist*, 2019, 8(72), pp. 339–344. doi: 10.32839/23045809/201987271
6. Ramírez Reframing dual language education in the US. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, P. C. 2022, 1–5. doi: 10.1080/13670050.2022.2087469
7. Europe between youth unemployment and skilled labour shortages (https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Downloads/1-L/strategiepaierfachkraeftesicherung-en.pdf?__blob=publicationFile&v=1&utm_source 06.03.2026
8. *Intereconomics Review of European Economic Policy, Youth Unemployment*. Vol. 48, N. 4, 2013 pp. 196–235 https://www.intereconomics.eu/contents/year/2013/number/4/article/youth-unemployment.html?utm_source 07.03.2026
9. Youth unemployment in transition economies. https://wol.iza.org/articles/youth-unemployment-in-transition-economies/long?utm_source 09.03.2026
10. The German Vocational Training System. Federal Ministry of Education and Research. BMBF 2020.
11. Germany's dual vocational training system: a model for other countries? Bertelsmann Stiftung. Euler, D. 2013.
12. Data Report on Vocational Education and Training. Federal Institute for Vocational Education and Training. BIBB 2021.
13. Engaging Employers in Vocational Education and Training. OECD Publishing. OECD 2017.
14. European Training Foundation. Vocational Education and Training in Armenia. (ETF) 2020
15. Education to Employment Transition Report. World Bank 2019. Armenia:
16. Armenia: Youth unemployment. https://www.theglobaleconomy.com/Armenia/youth_unemployment/?utm_source 06.03.2026